

EDEBÎ METİN VE ÖZELLİKLERİ
Literary Text And Its Characteristics

Dr. Şerif AKTAŞ*

ÖZ

Arapça “*edeb*”ten kaynaklanan edebiyat kelimesi, başlangıçta farklı anlamları olmakla birlikte daha sonra söz söyleme ve ifadeyle ilgili her türlü çalışmanın genel adı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise dille gerçekleştirilen güzel sanat etkinliklerine ve eserlerine verilen genel addır. Burada asıl olan edebî metindir. Çünkü edebiyatla ilgili her türlü etkinliğin merkezinde edebî metin bulunmaktadır. Metin, cümlelerden oluşan, daha yerinde bir söyleyişle cümlelerle örülen bir anlatma ve anlaşma aracıdır. Edebi metin kendine özgü dili, gerçeklikle olan ilgisi, estetik yaşantı uyandırması, çok anlamlılığı, yazıldığı dönemi temsil etmesi, kendine özgü anlatma formlarına sahip olması gibi birçok niteliğe sahiptir.

Anahtar sözcükler: Edebi metin, edebiyat, metin,

ABSTRACT

The word ‘edebiyat’ which stems from the Arabic word “*edeb*” had different senses at the beginning but later has been used as the general name for every kind of studies on stating and expressing something. Today it is a general name given to the artistic activities and works performed with the language. Here the main point is the literary text. Because at the center of every kind of activities stands the literary text. Text is a tool for communication and expression which is composed of sentences or rather not of sentences. Literary text has a number of features such as a distinctive language, a connection to the reality, its arising an artistic experience, its having different senses, its representing the time it was written, and its having special forms of expressions.

Keywords: Literary Text, literatür, text

Edebiyat kavramı üzerine

Edebiyat kelimesinin, Arapça “*edeb*”ten kaynaklandığı söylenmektedir. Başlangıçta ‘davet’ anlamında kullanılan bu söz, zamanla halk arasında gözlemlenen en güzel ahlâk, insanı kötülüklerden koruyan iyiliğe sevk eden meleke, güzel huy anlamlarını kazanır. Daha sonra da söz söyleme ve ifadeyle ilgili her türlü çalışmanın genel adı olarak kullanılmıştır. Kişilerin sözlü ve yazılı ifadelerinde hataya düşmelerine engel olmak için öğrenilen ve kullanılan kurallar bütünü bu kelimeyle ifade edilmiştir. XIX. yüzyılda bile edebiyat iyi huy öğretici, ahlâk kazandıran bir disiplin olarak

* Gazi Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Öğretim Üyesi.

değerlendirilmiştir. Günümüzde de edebiyatın her şeyden önce bir güzel sanat etkinliği olduğu dile getirilmektedir.

Günümüzde edebiyat; tarihsel, sosyal ve kültürel olandan hareketle, dille gerçekleştirilen güzel sanat etkinliklerine ve eserlerine verilen genel addır. Burada asıl olan edebî metindir. Çünkü edebiyatla ilgili her türlü etkinliğin merkezinde edebî metin bulunmaktadır.

Edebiyat ile ilgili çalışma alanları

Edebiyat tarihi, edebî metinlerin ortaya konuldukları dönemi, onların yazarlarını tarihî metotla ele alır, inceler ve değerlendirir. Edebî eleştiri, edebî metinleri benimsenen anlayış, düşünce ve zevke göre değerlendirme gayretlerinin ürünüdür. Edebî çözümleme (edebî tahlil) yine benimsenen bir düşünceden, anlayıştan yola çıkarak edebî metinleri oluşturan birimler arasındaki ilişkiyi belirleyip açıklamayı ve onu meydana getiren farklı kategoriler arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermeyi amaç edinmiştir. Edebî yorum, sanat metinlerinin okuyucu tarafından anlaşılıp yorumlanması ile ilgili teklif, düşünce ve teorilerle ilgili çalışmalar bütününe kapsamı içine alır. Edebiyat teorisi, kısaca edebî metinlerin oluşumu, gerçeklik, yazar, okuyucu ve daha önce yazılmış her türlü eserlerle ilişkileri üzerinde düşünce üretme etkinliğidir.

Görülüyor ki, edebiyatla ilgili etkinliklerin merkezinde edebî metin bulunmaktadır. Bu metinler, ortaya konulduktan sonra belli oranda bağımsızlık kazanırlar. Farklı seviyelerde kalıplaşmalara zemin hazırlayacağı düşüncesiyle edebî metni tanımlamaya gayret etmeyeceğiz. Zaten edebî metin, zamanın akışına paralel olarak her an değişmekte, zenginleşmekte farklı görünüm kazanmaktadır. Bu değişme ve oluşma akış hâlinde zenginleşerek varlığını sürdürmedir. Edebî metin, değişerek devam etmekte ve oluşarak zenginleşmektedir. Tanımlar, daha çok zaman ve mekânda değişmez olanı ele alırlar. Ancak edebî metinlerin özelliklerinden söz edilebilir. Edebî metnin özelliklerine geçmeden metinlerin oluşumundan bahse ihtiyaç var sanıyorum.

Metin

Metin, çok farklı düzeylerde dille iletişimde bulunmak amacıyla oluşturulan anlatma ve anlaşma aracıdır. Cümle, yalnız başına eksiksiz bir anlaşmayı sağladığı zaman kullanıldığı bağlamda metin değerindedir. Ancak bir cümle ile herhangi bir konuda soruya gerek duyulmadan ve şüpheye yer bırakmadan anlaşma sağlanamaz. Öyleyse metin, cümlelerden oluşan, daha yerinde bir söyleyişle cümlelerle örülen bir anlatma ve anlaşma aracıdır. Sesten paragrafa uzanan çizgide her dil birliği metnin oluşmasına hizmet eder. Amaç dille anlatma ve anlaşmadır. Anlatma ve anlaşmanın amacı, konusu, kullanılan iletişim kanalı ve hedef kitle, metnin türünü, boyutunu, anlatım biçimini ve dil

özelliklerini belirler. Bilimsel, felsefi ve edebî metinlerle günlük hayatın akışını düzenleyen metinler birbirlerinden farklıdır. Hedef alınan okuyucu kitlesi de metnin yapısı ve anlatımı üzerinde etkili olur.

Böyle bir açıklamadan sonra, cümlelerin dilbilimin sınırları içinde kaldığı, metnin ise anlatma aracı olarak daha çok anlambilimle ilişkili olduğu söylenebilir. Ama metin şüphesiz bir iletişim aracıdır. Bu araç dil malzemesi ile örülür, dokunur veya sağlam biçimde kurulur. Zaten sözlük anlamlarında da bu hususlar bulunmaktadır. Metin, Arapça'da sağlam ve dayanıklı anlamına gelen bir kökten türetilmiştir. Fransızca'da ve diğer birçok batı dillerinde ise dokumak (örülmek) anlamına gelen “*texte*” kelimesiyle karşılanmaktadır. Türkçe'de kullanılan tekstil bu hususu açıkça ortaya koyar. Bunun için metin kelimesi dille gerçekleştirilmiş sağlam ve anlamlı örgüyü düşündürmektedir.

Dil göstergelerinin ses ve anlam kaynaşmasından oluşuklarını, onların bu unsurlardan birine indirgenemeyeceğini söyledik. Her düzeydeki metinler de böyledir. Onların da bir gösteren bir de gösterilen yönü vardır. Bunlar birbirinden ayrılamazlar, hatta ayrı ele alınamazlar. Ancak inceleme amacıyla her birinden ayrı ayrı söz edilir. Örgüyü meydana getiren kelime ve cümlelerin de aynı özelliğe sahip olduğu açıkça ortadadır.

Metinlerde, cümlelerden oluşan anlamlı birimler, kuralı ancak kullanıldığı metinde ortaya çıkan bir düzene bağlı olarak bir araya getirilirler. Bu bir örgüdür, bir sistemdir. Bu örgünün veya sistemin birimleri arasında çok yönlü ilişkilerin bulunabileceği hissedilir. Bu ilişkiler de metnin amacına, oluşturulduğu ve kullanıldığı bağlama göre değişebilir. Ancak her metindeki temel iki ilişki ağının, örgünün veya yapının gerçekleşmesinde, büyük payı olduğunu söylemek gerekir. Cümleler kelimelerin bir düzene ve kurala bağlı kalınarak bir araya gelmesi sonucu oluştuğu gibi metinler de cümlelerden oluşan birimlerin yukarıda belirtildiği gibi, bir düzen içinde bir araya gelmesiyle ortaya çıkarlar. Art arda gelen veya aynı düzlemde bir arada bulunan birimler, her şeyden önce dil bilgisi kurallarıyla birbirine bağlanırlar. Buna bağlaşıklık denir. Metinlerde birimleri birleştiren bir başka kuralda anlamla ilgilidir. Metni meydana getiren parçalar arasındaki anlam ilişkisine de bağdaşıklık adı verilir. Hem metinde hem de metni meydana getiren parçalarda sözü edilen kurallar çevresinde oluşan ilişki ağını izlemek mümkündür. Metinlerin anlaşılabilir ve tutarlı olması bu ilişki ağlarının niteliği ile yakından ilgilidir. Bazı metinlerde ses benzerliği ve uyumu ile ifadenin çağrışım değeri sözü edilen ilişki ağlarını zenginleştirir. Metinler de birer göstergedir. Bu göstergelerin gösterge yönüyle ilgili kurallar dil bilgisinin imkanlarından hareketle düzenlenir; gösterilenle ilgili kuralların merkezinde kelimelerin ve ifadelerin anlam tarafları bulunmaktadır. Şüphesiz bu iki unsuru

birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zaten her metin bir yapı, yani bir sistem olarak karşımıza çıkar. Bu sistemi oluşturan parçalar, metnin tamamına birlikte yeni bir değer ve anlam kazandırır.

Öyleyse metni meydana getiren kendi içinde anlamlı bir birim olan parçalar arasındaki ilişki ağını belirlemek ve sorgulamak bizi onun varlık sebebi sayılabilecek hususa götürür. Bunun için yapıyı oluşturan birimler arasındaki ilişkiyi belirleme ve açıklama önemlidir.

Metinleri yazılış amaçları, hedef kitleleri, anlatım biçimleri, gerçeklikle ilişkileri bakımından gruplandırmak mümkündür. Ancak bunlar arasında en geçerli ve yararlı gruptandırma, metinleri öğretici ve sanat metinleri olmak üzere önce ikiye ayırmak, sonra da her metni kendi özellikleri ve benzerleriyle tanımaya ve açıklamaya çalışmaktır. Sanat metinlerine yaygın ve benimsenmiş adıyla edebî metinler adı verilmektedir. Bunlar da edebiyat denilen güzel sanat dalı içinde düşünülür ve değerlendirilir. Hiçbir metin kendi alanında her şeyi anlatmaz, her metin kendinden daha geniş bir sistemin yapıcı unsurlarından biridir. Bunun için bir metnin tamamında her şeyi anlatmaya kalkışmak hiçbir şey anlatmamaktır. Ayrıntılar bir tarafa bırakılıp asıl olanı, farklı olanı ön plana çıkarmak; anlam ve estetik ile ilgili değerlerin okuyucu ile metin arasındaki kültür, zevk ve anlayış birliği yardımıyla anlaşılması gerektiği düşünülmelidir. Bunlar aynı zamanda anlam birlikleri arasında bütünlüğü de sağlarlar.

Her metnin kendine özgü anlamı, anlatım biçimi ve hatta sesi vardır. Bazı metinler öğretmeyi, bazıları düşündürmeyi, kimileri sezdirip duygulamayı amaçlar. Bu çalışmada bizim konumuz, öğretici ve açıklayıcı metinler değil sanat metinleridir. Bunlara edebî metinler denmektedir.

Güzel sanatlar ve Edebî Metin

Edebî metin, bir güzel sanat etkinliğidir. Öyleyse her şeyden önce güzel sanat nedir sorusuna cevap aramak gerekir. Sanat nedir sorusuna verilecek ilk cevap, onun insan etkinliklerinden biri olduğudur. Bu dünyada yaşayan insan, doğal varlıkların özelliklerini ve doğanın, işleyişini kavramak ister. Onun bu isteği ile ilgili gayretleri, biyoloji, fizik ve kimya bilimlerinin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır. İnsan, insan olarak hayatını sürdürürken kendi iradesi, akli, zevki ve hayal gücüyle maddi dünyada olmayan ancak insanın istek, arzu ve bireysel ve sosyal hayatındaki ihtiyaçlarını karşılayan birçok etkinliklerde bulunur. Bunlar, insanın insan olması bakımından gerçekleştirdiği etkinliklerdir. Hareket noktası, insanın psikolojik ve sosyolojik bir varlık olmasında aranmalıdır. İnsan, sözü edilen istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir kültür tabakası oluşturur. Öyleyse insan etkinlikleri, doğa ile ilgili olanlar ve insanın insan olması bakımından kendisiyle ilgili olanlar üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Bunun için doğa ilimleri, insanın doğayı anlama, kavrama ve açıklama isteği ve merakına cevap vermek üzere gelişmiştir. Kültür alanıyla ilgili her türlü çalışmanın merkezinde düşünen, birlikte yaşayan, inanan, eğiten ve eğitilen, değerleri duyan, konuşan, sanatı yapan insan vardır. Kültür alanının problemlerini incelemek hedefdir. Söz konusu bilimlerle ilgili olgular belli bir zamanda bir defa yaşanmıştır, tekrarı yoktur. Aynı koşulların bir araya gelmesi mümkün değildir. Bu bilim dalları dil aracılığıyla gerçekleşirler ve varlıklarını sürdürürler. Açıklama değil anlama ve yorumlama esastır. İnsan etkinliklerini daha iyi anlaya bilmek için somut insanı kavramaya ihtiyaç vardır.

Bütün bunlar, “sanatı yapan varlık olarak insan” söz grubuyla ifade edilen varlık şartının gereği olarak ortaya konulan etkinlikler bütününe, güzel sanatlar adı verildiğini düşündürmektedir. Burada “varlık şartı” söz grubu üzerinde durmak gerekir. Modern ontoloji, insan adı verilen varlığı somut olarak onun yapıp etmelerinde bulur. İnsan olan her yerde ve her zamanda ortaya konulan, dile getirilen olay ve görünümlerden yola çıkılarak varlık şartları belirlenmiştir. Bu konuda Takiyettin Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi adlı eserinden şu cümleleri alıntılarak yerinde olacaktır: “...ontolojik temellere dayanan antropoloji, insan problemlerini yeni bir görüşten kalkarak ele alıyor. Yeni bir görüşle insan fenomenlerini inceleyecek olan bir antropoloji, artık ne metafizik bir geist kavramından, ne Darwinist bir gelişme kavramından, ne herhangi bir psişik yetenekten insanda bulunduğu kabul edilen organ-eksikliğinden, bir organ-ilkelliğinden, bir gecikmişlik (retardasyon) olayından, ne de sınırlandırılması güç olan bir kültür kavramından hareket ediyor. Bu antropoloji, önyargısız, yalın naiv bir görüşten kalkar; herhangi bir ön varsayımına başvurmadan saptanabilen, temelini insanın somut varlığında, somut yapıp etmelerinde bulan fenomenleri ele alır. Bu fenomenler ne sadece psişik, ne de biyolojiktirler. Bir bütün olarak incelenmesi istenilen somut insan ne demektir? Bunun anlamı şudur: İnsan bilim tarafından uydurulmuş bir kavram değildir; o bütün yapıp-etmeleriyle birlikte öteki var olan şeyler yanında yerini alan bir varlık alanıdır. Bir bütün olarak somut insanla nerede karşılaşırız? Bir bütün olarak somut insanla günlük hayattaki en yalın işlerde, bilim, teknik, sanat gibi en karmaşık eylemlerde karşılaşırız. Gerçekten bir bütün olarak somut insan, ancak yapıp etmeleriyle gerçekleştirdiği başarılarında ortaya çıkar. Ancak bu fenomenlerde ve başarılarında insanı somut bir bütün olarak kavrayabilir, anlayabiliriz. İnsanın bütünlüğü ile ortaya çıktığı fenomen ve başarılar şunlardır: Bilen, yapıp-eden, değerleri duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel bir varlık olan, ideleştiren, bir şeye kendisini veren, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, inanan, sanat ve tekniğin

*yaratıcısı olan, konuşan, disharmonik, biyopsişik bir varlık olan insan”*¹ Bunlardan birinin olmaması mümkün müdür? Bu sorunun cevabı aynı sayfada şu cümlelerle verilmektedir: “*Bu fenomen ve başarılar, insan varlığının taşıyıcısıdır; hiç olmazsa, şimdi ve tarihte karşılaştığımız şekliyle yaşayamaz. Bundan dolayı bu fenomen ve başarılarla Fr. Nietzsche'nin bir deyişi ile insanın varlık şartları adını veriyoruz. Çünkü onlar insanın bulunduğu her yerde vardılar. Nerede insanla karşılaşsak, orada bu fenomen ve başarılarla da karşılaşırız*”² Bu uzun alıntıya, sanatın insan ve toplum hayatındaki yeri ve değeri konusunda akla gelen her türlü soruya cevap verme düşüncesiyle yer verdik Sanata ayrı işlev aramak, onun asıl işlevini dikkate almamak olur. İnsan eğiten-eğitilen veya inanan bir varlık olmasa ne olur sorusuyla insan sanat yapmasa ne olur sorusu birbirinden farklı değil. İnsan, insan olduğu için inanır, insan olduğu için sanat eseri ortaya koyar, insan olduğu için tekniği geliştirir. Bu varlık şartları, insanın ve insanlığın vazgeçilemez, yok sayılamaz yönlerini ortaya koymaktadır. Bunlardan biri de “*sanatı yapan varlık olarak insan*” söz grubuyla ifade edilen varlık şartıdır. Diğer sanat etkinlikleri gibi edebiyat da bu varlık şartına bağlı olarak varlığını sürdürmektedir

Güzel sanatların amacı, doğa bilimlerinden de kültür bilimlerinden de farklıdır. Sanat öğretmez sezdirir, hissettirir, çağırıştırır; kendine özgü bir düşündürme, hatırlatma biçimi vardır. Birçok düşünür sanat nedir sorusuna cevap arar. Herkes dönemine, kültür birikimine, anlayışına göre cevap verir. Bu demektir ki, sanatın tanımı yapılamaz. Çünkü, insanlığın var olduğu dönemden beri varlığını sürdürmesine rağmen, sanat etkinliği henüz tamamlanmamış ve kalıplaşmamıştır. Her an genişlemekte, değişmekte ve zenginleşmektedir. Sanatın ilk özelliği bu olmalıdır. Öyleyse sanat her an değişen, genişleyen bir insan etkinliğidir denilebilir. Ancak bu bir tanım değildir, sanatın özelliklerini belirtme çabasının ürünüdür. Sanatçı, insanın tüm olanaklarını kullanır. Söz konusu etkinlikte, insanın kendisine özgü tüm yetenekleriyle varlıkları ve olayları duyguları, akli ve hayal dünyasının imkânlarıyla değerlendirmesi ve söz konusudur. Öyleyse sanat etkinliğinde bireyin iç dünyasında kendisine özgü olanla dış dünyada bulunanlar birleşerek yeni ve özgün bir görünüş kazanırlar. Sanat “*mevcut malzemeden bir düzen ve şekle yükselme hamlesidir.*” “*Sanat, ruhun madde içinde görünüşüdür*” ifadesi sanatta hayal gücü ve yaratıcı yeteneğin kullanıldığını belirtir. Demek ki; sanat etkinliğinde, insana özgü yetenekler ile doğada bulunanlar sanatçının hayal dünyasında, belki de kişiliğinde yeni ve farklı bir oluşumda birleşirler. Yeni ve farklı bir varlığın veya etkinliğin ortaya çıkmasına sebep olurlar.

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.48-49.

² T. Mengüşoğlu, a.g.e., s.49.

Öyleyse bu etkinliğin bir başka özelliği “*yeni bir yapı kurma ve şekil verme girişimidir.*” İnsan sanatta bir evren yaratır veya daha doğrusu kendi kurduğu tarza göre kendi evrenini yaratır. Bu, taklit midir?. Dış dünyada var olan bir varlığı, eşyayı veya gerçekleşen bir olayı olduğu gibi anlatmak, tespit etmek, taklit etmek sanat etkinliği olmaz. Araya sanatçının duygusu, yorumu, birikimi, kişiliği girmesi gerekir. Sanatçı dış dünyayı olduğu gibi anlatmaz, taklit edemez ve gösteremez. İşte bunun için “*sanat, doğaya ilave edilmiş insandır*” denilmiştir. Sanatçı “*kendine özgü bakış açısı*” ve duyarlılığıyla var olanı seçer, ayıklar, yorumlar sonra da yine dönemine ve kendisine özgü bir teknikle bu malzemeden yeni bir yapı ortaya çıkarır. Ancak bu kurgu inandırıcı, çağrıştırmacı, düşündürücü olmalıdır. Bunun için sanat eserinin bir başka özelliği kurgu olmasıdır, buna kurmaca da denir. Bu kurgu kullanılan ifade vasıtasına göre ad kazanır. Kurgu çizgi veya renkle gerçekleşmişse resim; taş, ahşap, mermer vb. maddeler aracılığıyla ortaya konmuşsa heykel; dil ile ifade edilmişse edebî metin; sesle duyurulmuşsa müzik alanındaki sanat eserleri ortaya çıkar.

Sanat eserinde sözü edilen duygular yalnız değildir. İnsanın iç dünyasının ve hayatının her türlü zenginliği bu duyguyla eşlik eder ve destekler. Bir yapı ve ifade biçimi kazanmış sanat eseri, kendisine özgü bir iletişim aracıdır. Kullanılan malzeme ile ifade edilmek istenilen husus birleşerek bir bütün oluşturur. Artık bir bütün bu yeni varlığın benzeri olsa da eşi yoktur. Öyleyse sanat eseri, bağımsız ve özgürdür. Artık bu iletişim aracının kendisine göre bir anlatım gücü ve tavrı vardır. Doğal dilden daha farklıdır. Sanat eserinin anlamı değil okunduğu, seyredildiği ve duyulduğu yerde kazandığı anlamlar vardır denilir. Bu da onun başka özelliğidir. Dış dünyadan alınan gerçekliğin; sanatçının duygusu, iç dünyası, birikimi ve döneminin istekleriyle yoğrulmuş böyle bir yapının ortaya çıkması sanat eserinin gerçekliğini yorumlayıp, dönüştürdüğünü ortaya koyar... Dış dünyanın dönüştürülüp yorumlanması üzerinde dikkatle durmak gerekir.

Sanat eseri, tikelde tümeli ifade eder. Bu da ayrı bir niteliktir. Ama ne demektir?. Sanat eserinin dile getirdiği gerçeklik bir kişiye ait değildir. Yalnız tek bir olaya, bir ana da özgü değildir. Farklı dönemlerin, birçok görünüş ve kişinin bu yapı ve söyleyişte temsil edilmesi söz konusudur. Sanat, kavramların ve gözlemlerin değil sezginin öne çıktığı eserler ortaya koyar Öğretmez, açıklamaz, göstermez. Sezdirir, çağrıştırmacı, hissettirir, duyurur, hatırlatır ve bunlara bağlı olarak ve bunlar çevresinde düşündürür. Bütün bunlar okuyucuda, seyircide ve dinleyicide farklı bir yaşantı hâlinin yaşanmasına sebep olur.

Dil ve edebî metin

Dil, yalnız bir iletişim aracı değildir. İnsanı insan kılan bir alan dille gerçekleşir. Buna kültür alanı, manevi alan demek de mümkündür. Bu alan daha

önce üzerinde durduğumuz varlık şartlarından hareketle dil aracılığıyla gerçekleştirilir. Sanat, edebiyat, hukuk, sosyoloji, felsefe, psikoloji ve benzeri kültür ilimleri bu alanda vücut bulur. İnorganik, organik ve psişik tabakaların üstünde ve onlardan hareketle oluşturulan bu alanda ortaya konan her türlü etkinlik, insanı diğer varlıklardan farklı ve onlara hâkim kılar. Bu alan, dil aracılığıyla oluşturulur. Dil, kişinin kimliğidir. O; dille düşünür, dille nefret eder, dille sever, dille tiksindir, dille güler ve ağlar. İnsanın dilsiz ve dilden ayrı hiçbir anı yoktur. İşte sanat olarak edebiyat, daha yerinde bir ifadeyle edebî metin dille oluşturulması sebebiyle diğer güzel sanatlardan daha farklı konumdadır. Her insan kendi kültürü, mizacı zevki ve yaşama tarzı içinde edebî metinle doğal olarak ilgilenmektedir. Ancak edebî metnin dili, hangi seviyede ve şartlarda olursa olsun doğal dilden farklıdır. Nasıl bir ilim dili varsa, bir felsefe dili varsa bir de edebiyat dili vardır. İlimde terimler, felsefede kavramlar, sanat olarak edebiyatta imgeler bu alanlarda kullanılan dillerin karakteristik yönlerini gözler önüne serer. Terimler söylenilmek istenilen hususu kesin olarak ifadeye, kavramlar düşüncelerin geliştirilmesine ve imgeler bireysel duyarlılıkların dile getirilmesine hizmet ederler. Bunun için edebî metinlerde Saussure'ün dil-söz ayrımındaki söz terimiyle ifade edilen husus son derece önemlidir. Edebî dilde, bireysel olan ön plândadır; bu kullanılan doğal dilden hareketle yeni bir dil oluşturma gayretini beraberinde getirir. Günlük hayatta geçerli iletişimde ve bilimsel dilde metinler dilin göndergesel işlevi hakimiyetinde düzenlenir. Amaç öğretmektir, göstermektir, açıklamaktır, bildirmektir. Bu, öğretici metinlerde kullanılan iletişim biçimidir. Sanat metinlerinde ise amaç sezdirme, hissettirme, duyurma, düşündürme, bu metinler alıcı durumundaki kişide tamamlanır. Yani okuyucu, dinleyici, seyirci metni kendi kültür birikimi, zevki, içinde bulunduğu ruh hâline göre yorumlayıp kendince anlamlandırmadan gayelerine ulaşamazlar. Bunun için edebî metinlerde metin bağlamı ile okuyucu bağlamı arasında farklılıkların bulunması doğal karşılanmaktadır. Pratik hayatta kullanılan metinlerle, bilimsel metinlerde alıcı belli oranda kendisini metnin yazıldığı bağlama yerleştirir. Sanat metinlerinde ise alıcı kendi bağlamında elindeki veya karşısındaki eseri kendi imkanlarıyla yorumlayıp değiştirip dönüştürerek bir bakıma yeni bir metin kurar. Öyleyse sanat metinleri, bu arada doğal olarak konumuz olan edebî metinler kendileri kalarak yorumlanıp yeniden kurulmaya uygun düşen bir dille kaleme alınırlar, ama bu dil, hayatın akışı içinde herkesin kullandığı dilden alınan unsurlarla gerçekleşir. Bunun için edebî dil doğal dilden farklı olmak zorundadır. Zaten edebî metinlerde bir dil göstereninin birden çok gösterilene vardır. Bütün bunlardan sonra edebî metinlerin dilin “*poétique*” işlevi hakimiyetinde düzenlendiğini söylemek durumundayız. “*Poétique*” kelimesi dilimize ‘şiiriyet’, ‘yazınsallık(edebîlik)’ kelimeleriyle aktarılabilir. Kasd edilen husus yukarıda açıklanmıştır. Bu işlevde, dil göstergeleri mesaj-obje durumundadırlar. Yani ifade

edilmek istenilen hususu kendilerinde taşırlar, eserde yalnızca ifade aracı değil onu oluşturan öğelerden biri olma özelliği kazanmışlardır. Dil göstergeleri yalnız anlamları ile değil sesleri, söyleyişleri, çağrıştırdıkları, hissettirdikleri ve düşündürdükleriyle metin içinde yer alırlar. Bunun için de, dil göstergelerinin sözlük anlamlarından değil, kullanıldıkları yerde kazandıkları değerlerden söz etmek yerinde olur.

Az önce edebî metinlerde doğal dilden bir sapmanın olduğunu söyledik. Bu, dil göstergelerinin ilk anlamlarından çok mecaz anlamlarıyla ve yan anlam değerleriyle kullanıldıklarını da ifade eder. Yan anlam değerinin kelimeden çok ifadede aranması gerektiğini de belirtmeye ihtiyaç duymaktayız. Bütün bunlar da edebî metinlerde imgenin kullanılmasını zorunlu kılar. İmge, görülen duyulan yaşanan nesnel gerçekliğin bireysel ifadesidir. Yani kişi bir görünüşü kendince gözlemler, onda bilinen kelimelerle ifadesi imkansız hususlar belirler, hisseder. Bunu ifade etmek için kültür, zevki, duyarlılığı ve ruh halinin imkanlarıyla dilden hareketle yeni bir ifade kalıbı oluşturur. Bu yalnız gözlemden hareketle gerçekleşmez Diğer duyu alanlarında aynı bireysel dil yaratma ve kurma işlemine başvurulur. Birliktelik ve benzerlikten hareketle geliştirilen söz sanatları bu ihtiyaca cevap vermek üzere, dillerin doğal akışına paralel olarak gelişmiş ve geliştirilmiştir. Bunu için imgeleri görme, işitme, tatma dokunma gibi duyu organlarından hareketle sınıflandırma denemeleri vardı. Ateş, su, toprak ve hava kelimeleriyle ifade edilen varlıklardan hareketle imgelerin ve imgelemin epistemolojisi üzerinde durulmaktadır. Bu iki dikkat, imgenin kişi ve evren arasındaki ilişki çevresinde, sanata özgü bir duyarlılıkla oluştuğunu düşündürmektedir. Her insan etkinliğini olduğu gibi imgeler de tarih ve dil içinde gelişmişlerdir. Her dilin geliştirdiği imge servetinden söz edilebilir. Edebî dil bu birikimden geniş ölçüde yararlanır.³ Türkçe'nin imge birikimi, başlangıçtan günümüze Türk dilinin ve edebiyatının gelişme seyri içinde incelenebilir.

Edebî metin ve gerçeklik

Edebî metin; diğer sanat eserleri gibi yaşanan, düşünülen, tasarlanan gerçekliği eserin ortaya konulduğu dönemin zihniyeti, zevki ve anlayışından hareketle yorumlayıp dönüştürerek insana ait bir özelliği somut biçimde ifade eder. Yani edebî metin gerçeklikten hareketle daha kapsayıcı ve kuşatıcı bir gerçeklik kurar. Böylece de insana özgü bir hâli somut olarak gözler önüne serer. Edebî metin ile gerçeklik ilişkisi her zaman problem olmuş, çeşitli bakımlardan ele alınmıştır. Ancak edebiyat eserinin gerçeklik dışına

³ Not: Edebî dil, imge, edebîlik ve benzeri konularda başta “Şiir ve Gerçeklik” ve “Yazınsal Söylem Üzerine” olmak üzere Özdemir İnce'nin kitaplarından çok yararlandık. Bu konularda adı geçen eserlere baş vurulmalıdır.

çıkabileceğini söylemek imkânsız gibidir. Çünkü sanat, en geniş anlamıyla gerçekliğin yorumudur; onu anlamlandırma, değerlendirme gayretidir.

Gerçek ve gerçeklik kelimelerinin anlam alanları son derece geniştir. Bu iki kelime başlangıçtan günümüze her dönemde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bilimde, gündelik hayatta ve sanatta da farklı kullanım değerleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca anlayışa ve dünyaya bakış biçimine göre de gerçek ve gerçeklik yeni anlam değerleri kazanmaktadır.

Sanat ve edebiyat, her dönemde ve her yerde gerçekliğin sanat yoluyla ifadesidir denilebilir. Çünkü somut ve nesnel olanı, yani yalnızca duyu organlarıyla algılanabilen varlık, görünüş ve olayları hiçbir etkinlikte bir tarafa bırakmak mümkün olmaz. Gerçeğin ve gerçekliğin farklı tarzlarda ele alınması, farklı metinlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Sanat, insanın doğayla ve insanla ilişkilerinin insana özgü özelliklerinden hareketle, dönüştürülüp değiştirilerek yorumlanması ve anlatılmasıdır. Burada gerçek ve gerçekliğin insana özgü bir özellikten yola çıkılarak dönüştürülmesi, değiştirilmesi ve anlatılması söz konusudur; gerçek ve gerçekliğin dışına çıkmak söz konusu değildir. Öyleyse sanat, gerçeğin ve gerçekliğin bilimsel ve günlük olandan farklı anlatılması sonucu ortaya çıkar. Bu anlatmada değiştirme, dönüştürme ve yorumlama vardır. Gerçek ve gerçeklik bir tarafa bırakılırsa: "Ne değiştirilecek, ne dönüştürülecek ve ne yorumlanacak?" sorularına cevap vermek mümkün değildir. Değiştirme, dönüştürme ve yorumlamanın amacı, insanî ilişkiler bütünü içinde daha iyi anlama ve yorumlamadır. Bunun için her sanat eseri, insana özgü bir özelliği daha iyi ve daha güzel somutlaştırmak, yani görünür, anlaşılır, yorumlanır kılmaya gayretinin ürünüdür. Bunda da gerçek ve gerçekliğe ait madde ve prensiplerden yola çıkılır.

Edebî metnin yapısını meydana getiren bütün öğeler somut olarak vardır. Gerçek ve gerçeklik, günlük hayatta çok farklı görünüş ve kılıklarda karşımıza çıkar. Biraz da kendisini görünmez kılar. Bu farklı görünüş ve kılıklarda karşımıza çıkan, gerçek ve gerçekliğin soyut olarak ifade edilebilen bir özü vardır. Kurmaca metinlerde bu soyut öz ele alınır, bunun özelliklerini somut biçimde ortaya koymak amacıyla bir olay örgüsü düzenlenir veya bir yapı kurulur. Düzenlenen bu olay örgüsü belirli kişiye, mekâna ait olmadığı için yeniden yorumlanma ve farklı bağlamlarda yeni anlamlar kazanma özelliğini de yapısında taşır. Şiir de, bir başka tarz düzenlemedir, onun da gerçek anlamda modeli yoktur, her şiir kendi modeliyle doğar. Ancak kurmaca metinlerin hareket noktası ve malzemesi gerçeklik dışında aranmamalıdır. Bütün bunlar sanat ve edebiyatta gerçekliğin, yaşanan ve günlük hayatı oluşturan her türlü hususu kuşatacak, onların varlık sebeplerini kendinde ifade edebilecek üst bir gerçeklik olduğunu düşündürür. Söz konusu kuşatıcı bu üst gerçekliğin anlatılmasında

sanat eserinin kurulduğu, yazıldığı dönemin sahip olduğu bütün teknik ve kültür imkânlarından yararlanır. Soyut olan gerçek ve gerçeklik özünün somutlaştırılması bir bakıma onun bir sanat geleneği içinde yorumlanmasıdır. Bu yorum ve anlatmada dönemin dili, felsefe ve bilim alanındaki tartışmaları, her türlü siyasî, sosyal ve kültürel olayları malzeme olarak kullanılır. Bunun için edebiyat, her türlü bilimden ve bilgi alanlarından yararlanarak gerçekliği sanata özgü duyarlılıkla kullanmaktadır.

Görülüyor ki edebî metin, kendi gerçekliğini dile getirmede, geçmişin ve döneminin her türlü birikiminden yararlanma, onları malzeme olarak kullanma hakkına sahiptir. Çünkü sanatın gerçekliği tikel olanda tümeli ifade edecek bir güce ve imkâna sahiptir. Yani o, kendi cinsinden bütün tekleri adeta özümser, kuşatır. Bu da sanatı ve edebiyatı, diğer bilgi ve bilim alanlarıyla ilişkilendirir. Edebî metin doğa bilimlerinden ve onların ortaya koyduğu her türlü veriden yararlanması ve onların kendi dünyasında değerlendirmesi son derece doğaldır

Kurmaca olarak edebî metin

Az önce edebî metnin daha kapsayıcı, kuşatıcı tikelde tümeli ifade eden bir gerçeklik kurduğunu söyledik. Bu edebî metnin kurmaca olduğunu açıkça dile getirmektir. Edebî metin kurmacadır. Hiçbir edebî metinde yaşanan gerçeklik olduğu gibi anlatılmaz. Anlatılırsa tarih olur, hatıra olur, kısacası öğretici metin olur. Bilimsel yazı ve eserlerin göndergesi dış dünyada veya insanda vardır. Bu yazı ve eserler bir insandan, bir varlıktan, söz ediyorsa o varlık veya insan hacmi, ağırlığı ve görünüşüyle vardır; bir kavram ve olaydan söz ediyorsa bunların da görülmesi, deneyle gerçekliğinin kavranması veya anlaşılmasıyla mümkündür. Oysa edebî metinlerde anlatılanlar yalnız anlatıldıkları metin içinde vardılar; bunlar adetâ kağıttan ve mürekkepten varlıklardır. Yani onlar, gerçeklikten hareketle kurulmuş ve düzenlenmiş yapılardır. Bu demek değildir ki sanat eserlerinin modelleri dış dünyada bulunmaktadır. Yukarıda sanatı, “*sanatı yapan varlık olarak insan*” varlık şartına bağlamak gerektiğini söyledik. Bu şartın gereği insan, başlangıçtan beri var olanı, kendi hayal dünyasının ve sanat yapma yeteneğinin imkanlarıyla değiştirip dönüştürerek hem kendisini ifade etmekte, hem de zamanı ve varlık alemini yorumlayarak zenginleştirmekte insana ve insanlığa yeni ufuklar açarak hizmet etmektedir. Ancak sanat eserinin, bu arada edebî metnin gayesini bu hizmetlerden birine indirgemek onun varlık sebebine uygun düşmez. Kurmaca kavramını daha iyi kavrayabilmek için filmlerdeki kahramanların, tiyatrolardaki oyuncuların rol gereği hastalandıklarını, öldüklerini birbiriyle kavga ettiklerini düşünmek yerinde olur. Kendileri gibi, film veya oyunda canlandırdıkları ve temsil ettikleri de sanatçılar tarafından kurulmuşlardır, düzenlenmişlerdir. Hiçbir kahramanın nüfusta kaydı yoktur. Hiç kimse filmde ve oyunda rol gereği işlediği suçtan dolayı yargılanmaz. Sanat

eserlerinde yaşanan değil bir gayeden hareketle düzenlenen ile karşı karşıyayız Kurmaca olanın gerçeklik ile ve döneminin değerleriyle ilişkisi üzerinde söz söylemek ayrı bir iştir. Edebî metin ve gerçeklik üzerinde dururken bu probleminden söz edildi.

Edebî metin estetik yaşantı uyandırır

Edebî metin, okuyucuda bir izlenim bırakmak, bir anlayış, bir duyuş uyandırmak kısacası onda estetik yaşantı adı verilen bir hâlin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla düzenlenir. Amaç yalnızca bu estetik yaşantı uyandırmak mı? Bu soruya olumlu cevap vermek, sanat eserini ve bu arada doğal olarak edebî metni, bir işlevle sınırlamak olur. Bu sınırlama gayreti, sanat eserinin varlık sebebine ters düşer ve çok yönlü değer dünyasıyla uyumsuz. Ancak edebî metnin estetik yaşantı uyandırması önde gelen özelliklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Edebî metinle sağlanan iletişimin amacı okuyucu, dinleyici veya seyircide.

Edebî metin tamamlanmış bir yapıdır

Her edebi metin tamamlanmış bir sistem hüviyetiyle karşımıza çıkar. Yani kendisini oluşturan birimler yalnızca o eserde görülen bir kurala uyularak bir araya gelirler. Bu birimler arasındaki ilişki ağı, metindeki farklı parçaları birleştirerek onun bir sistem hüviyeti kazanmasını sağlar. Bunun için edebî eser, yapı bakımından çözümlenmeden tema ve anlam bakımlarından sağlıklı olarak değerlendirilemez

Edebî metinde yapıyı meydana getiren birimler tema etrafında birleşirler

Metni meydana getiren birimler arasındaki ilişki ağının en kısa ve kesin iadesi okuyucuyu tema ile karşı karşıya getirir. Yani birimler, tema etrafında birbirlerini tamamlayarak birleşirler; böylece de organik bir bütüne vücut verirler. Her eserin bir teması vardır. Bu tema, az önce sözü edilen birimlerdeki yan temalarla beslenir. Tema, eser dışında soyut bir kavramdır. Yaşama sevinci, ölüm korkusu, gurbet duygusu, kadın aşkı, hayvan sevgisi, geçmiş özlemi, gelecek endişesi, kıskançlık, mertlik, cömertlik ve benzeri kavramlara tema denir. Bunlar insanın insan olması bakımından yaşadığı ve tanıdığı ortak hallerin genel adıdır. Bunlardan her hangi birinin belli kişi, yer zaman ve duruma bürünerek ifadesi konu olur. Ölüm korkusu temasında sayısız eser yazılabilir. Ancak belli bir kişinin, belli bir zaman diliminde belli bir mekanda ve yine belli bir durumda yaşadığı ölüm korkusunun, bu unsurlar yardımıyla somutlaştırılarak anlatılması hâlinde, ölüm korkusu konusundan söz etmek yerinde olur.

Her edebî metin, yan anlam değeri bakımından zengindir. Yan anlam kelimede değil ifadede veya eserde aranmalıdır. Çünkü o, dil göstergelerinin çağrışım ve duygu değerleri aracılığıyla okuyucunun zihninde ve gönlünde oluşur. Yan anlam üzerinde dururken metindeki dil göstergeleri arasındaki ilişkiye, ses ve söyleyişe bütün bunların çağrışım değerlerine bakmak gerekir

Edebî metnin anlamı değil anlamları vardır

Edebi metin, her okunduğunda veya söylendiğinde yeniden kurulup anlamlandırılacak biçimde düzenlenir. Bunun için anlamı değil anlamları vardır denilir.

Edebî metin bir iletişim aracıdır

Edebi metin, kendine özgü bir iletişim aracıdır. Böyle bir iletişimden yararlanmak için o aracın özelliklerini bilmeye ihtiyaç olduğu açıktır.

Edebî metin yazıldığı dönemi temsil eder

Her edebî metin oluştuğu dönemi temsil eder. Çünkü o dönemde ortaya konulmuş insan başarılarının ve bilgi birikiminin tümünden yararlanarak oluşur. Ayrıca yazıldığı veya oluştuğu dönemin dilinin özellikleri edebî metinde açıkça görülür. Kısaca edebî metin, teması, işlenişi, dili, yansıttığı zevk ve anlayışla tarihi belge özelliği de taşır.

Edebî metnin her iki ufkunda sayısız eserler vardır

Her edebî metin kendisinden önce ortaya konulmuş eserlerden yararlanır sonra yazılacaklara malzeme verir ve zemin hazırlar.

Edebiyatta üç anlatma formu

Edebî metinler ele aldıkları temayı üç anlatma biçiminden yararlanarak sanat eseri haline getirirler. Üç anlatma biçimi insanın kendisini ifade de baş vurduğu temel ve vazgeçilmez formlardır. Bunlardan ilki anlatma-nakletme; ikincisi coşkuyla dile getirme; üçüncüsü de göstermedir. Bunlar:

Anlatma-nakletme: İnsan duyduğunu, düşündüğünü, tasarladığını hissettiğini anlatan bir varlıktır. Anlatmadan, nakletmeden duramaz. Anlattıklarını bir olay çevresinde somut halde sunma hem anlaşılmayı kolaylaştırır; hem de dinleyici veya okuyucu da merak uyandırır. Zaten anlatılmaya, nakledilmeye değer her şey de bir olay çevresinde oluşmuştur, temelinde bir olay vardır. İnsan anlatılarla kuşatılmıştır, anlatılar dünyasında hayatını sürdürür. Bu anlatılardan her dönemde sanat eserleri çıkarılmıştır. Her dönem, her uygarlık çevresi zihniyet, zevk, anlayış ve farklı imkanlarıyla kendi anlatma şeklini oluşturur. Bu metinlerde bir anlatıcı anlatılmak istenilen hususu

kendi bakış açısından gözler önüne serer. Hedef kitlenin anlayışı, zevki ve her türlü beklentisi de gözden uzak tutulmaz. Kısacası anlatma ihtiyacı eksen alınarak bir sanat etkinliği sürdürülür. Masal, destan, halk hikayesi, mesnevi, manzum hikaye, Avrupaî hikaye ve her türlü roman anlatmaya bağlı edebî metinler kümesini oluşturur.

Coşkuyla dile getirme: İnsan heyecanlanan, acı duyan, hayret eden, beklentileri, ümitleri olan, sevinen, coşan ve benzeri özellikleri olan bir varlıktır. Bunları dille ifade ederek dışa vurmadan, paylaşmadan edemez. Başlangıçtan günümüze her türlü şiir, bu coşku ve heyecanla dile getirme ihtiyacı ve isteği çevresinde oluşmuştur. Dönemlerinin zihniyeti zevk ve anlayışları, tarihi birikim ve gelecek endişeleri bu anlatma formunu şekillendirir. Başlangıçtan günümüze sözlü ve yazılı her türlü şiir bu eksen etrafında oluşmuştur.

Gösterme yoluyla anlatma: Gösterme de, temel anlatma formlarından biridir. İnsan gördüğünü, şahit olduğunu, düşündüğünü ve hissettiğini çeşitli hareketlerle karşısındakine gösterir ve böylece gösterme yoluyla anlatmayı gerçekleştirir. Bu anlatma biçiminin gerçekleşmesi için anlatanla dinleyicinin aynı mekanda bulunması zorunluluğu vardır. Tiyatro, bu anlatma biçimi ekseninde oluşmuştur.

Bu üç temel anlatma formu, belirli ölçülerde her edebî metinde kullanılarak yeni oluşumlar ortaya çıkar. Yakın dönemde gelişen metinler farklı anlatma biçimine özgü birikimleri kullanarak bir anlatım orkestrası özelliği kazanmışlardır.

Bütün bunlardan hareketle edebî metinleri, “Anlatma esasına bağlı edebî metinler”; Coşku ve heyecanı dile getiren edebî metinler” ve “Gösterme esasına bağlı edebî metinler” olmak üzere gruplandırmak gerektiğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA:

İNCE, Özdemir, *Şiir ve Gerçeklik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2001, 230s.

_____, *Yazımsal Söylem Üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.